
I. ВІХРОВА

доцент Міжрегіональної академії управління персоналом, кандидат юридичних наук



УДК 346.1

Оціночні санкції як заходи господарсько-правової відповідальності

Аналізується розуміння оціночних санкцій у господарсько-правовій теорії періоду доринкових перетворень і становлення ринку. Пропонується поняття оціночних санкцій та визначаються сфери їх застосування у сучасних ринкових умовах господарювання. Обґрунтовується належність до оціночних санкцій визнання суб'єкта господарювання банкрутом. Вноситься пропозиція щодо закріплення оціночних санкцій у Господарському кодексі України з формулюванням відповідних статей цього Кодексу.

Ключові слова: господарсько-правова відповідальність, господарські санкції, оціночні санкції, суб'єкт господарювання, визнання суб'єкта господарювання банкрутом.

Відповідальність у господарських відносинах є важливим засобом утвердження суспільного господарського порядку в економіці, укріплення правових засад господарювання і підвищення на цій основі ефективності суспільного виробництва. Стаття 216 Господарського кодексу (далі – ГК) України встановлює, що застосування господарських санкцій повинно гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій та держави і забезпечувати правопорядок у сфері господарювання. У цьому зв'язку дослі-

дження питань господарсько-правової відповідальності (санкцій) виступає як одне з важливих наукових і практичних завдань.

Наведене повною мірою стосується і тих видів господарських санкцій, які в теорії господарського права отримали назву оціночних (планово-госпрозрахункових). Зважаючи, що вказані санкції фактично існують, а питання про відповідальність у формі зазнавання негативних наслідків застосування оціночних санкцій у законодавстві не врегульовано і в теорії господарського пра-

ва розроблено явно недостатньо, його дослідження має важливе актуальне значення.

Оціночні санкції у різні роки досліджували такі юристи-науковці, як В. К. Мамутов [1], В. С. Мартем'янов [2], Г. В. Пронська [3], О. М. Вінник [4], Д. Х. Липницький, Г. Д. Болотова [5] та ін. Проте у сучасній господарсько-правовій теорії дослідженню зазначених санкцій не приділяється належної уваги.

Звідси метою цієї статті є конкретизації поняття оціночних санкцій з урахуванням результатів наукових досліджень цього питання періоду доринкових перетворень і становлення ринку, окреслення сфер застосування вказаних санкцій у сучасних ринкових умовах господарювання, обґрунтування пропозицій щодо закріплення цих санкцій у чинному господарському законодавстві.

Насамперед слід відзначити, що з прийняттям ГК України у господарсько-правовій теорії стійко утвердилася класифікація видів (форм) господарсько-правової відповідальності, обумовлена офіційно і прямо запропонованими цим Кодексом видами господарських санкцій: відшкодування збитків, сплата штрафних санкцій, застосування оперативно-господарських та адміністративно-господарських санкцій. Таким чином, у ГК України знайшли нормативне закріплення (безпосереднє або опосередковане) усі виявлені теорією господарського права за останні десятиріччя види господарсько-правової відповідальності (санкцій), крім оціночних.

Поняття оціночних санкцій вперше було запропоновано В. К. Мамутовим [1, с. 220], який визначав ці санкції як такі, що застосовуються за окремими чи

загальними результатами господарської діяльності у зв'язку з оцінкою цих результатів самим суб'єктом господарювання або вищестоящим органом при підбитті підсумків роботи вказаного суб'єкта за той або інший звітний період [1, с. 241]. Оціночні санкції були охарактеризовані як економічні санкції у формі зниження розміру заохочувальних фондів, яке застосовується при негативній оцінці вказаних результатів. Механізм господарсько-правової відповідальності такий, – писав В. К. Мамутов, – що кінець кінцем несприятливі для госпорганів (суб'єктів господарювання за сучасною термінологією) наслідки допущених ними порушень виступають як негативні результати їхньої господарської діяльності, що оцінюється також у цілому, і від цієї оцінки залежить застосування, так би мовити, кінцевих заходів відповідальності – оціночних санкцій, і тоді відповідальність як несення несприятливих наслідків виражається у втраті частини фондів заохочення, тобто переходить (трансформується) у відповідальність за результати діяльності в цілому. Причому ця відповідальність не обмежується зниженням розмірів фондів заохочення суб'єктів господарювання та їхніх структурних підрозділів, а трансформується також у відповідальність центрів господарських систем за діяльність суб'єктів господарювання, що входять до цих систем, оскільки результати діяльності окремих ланок відображаються на результатах діяльності господарських систем у цілому [1, с. 220–221].

Таке ж по суті розуміння оціночних санкцій було висловлене В. С. Мартем'яновим. Оціночна відповідальність,

на його думку, полягала в тому, що підприємство, яке не виконало встановлених завдань і зобов'язань, втрачало право нараховувати передбачені у плановому порядку розміри своїх заохочувальних фондів, а повинно було знизити ці розміри кратно невиконанню. У ринкових умовах господарювання оціночна відповідальність для підприємств у її колишньому вигляді втратила своє значення і не застосовується, оскільки втратили силу планові завдання та оцінка діяльності за ступенем їх виконання. Інструмент оціночної відповідальності, стверджував В. С. Мартем'янов, зберіг своє значення, зокрема, для стимулювання (дестимулювання) структурних підрозділів підприємств та об'єднань у внутрішньогосподарських відносинах [2, с. 250].

Аналогічним чином з урахуванням сучасних умов ринкового господарювання характеризують відповідальність у формі застосування оціночних санкцій Д. Х. Липницький та Г. Д. Болотова – як вторинну відповідальність державного підприємства чи його структурного підрозділу за загальні незадовільні підсумки роботи у звітному періоді, тобто як відповідальність за результати діяльності в цілому [5, с. 876]. Це вважається цілком справедливим, адже у такому трактуванні ця форма (вид) відповідальності може застосовуватися тільки там, де створюються заохочувальні фонди, і де розміри цих фондів поставлені у залежність від оцінки підсумкових показників господарської діяльності суб'єктів у звітному періоді. Причому розміри оціноч-

них санкцій встановлюються або вищестоящими господарськими органами стосовно підпорядкованих підприємств, або самими суб'єктами господарювання щодо їх структурних підрозділів [5, с. 876].

Доречно відзначити, що згідно з чинним законодавством заохочувальні фонди (фонд розвитку виробництва, фонд споживання (оплати праці), інші подібні фонди, передбачені статутом підприємства) обов'язково створюються у державних комерційних підприємствах (ч. 8 ст. 75 ГК України), можуть створюватися у казенних підприємствах відповідно до їхніх фінансових планів (ч. 8 ст. 77 ГК України), у комунальних підприємствах (ч. 9 ст. 78 ГК України), а також в інших суб'єктах господарювання будь-якої форми власності та їхніх структурних підрозділах – за рішенням цих суб'єктів або їх власників. Для вказаних суб'єктів відповідальність у формі застосування оціночних санкцій значною мірою зберегла своє значення.

Так, актуальним залишається використання механізму оціночних санкцій у господарській діяльності, зокрема у сфері ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Найбільшим чином це стосується діяльності безпосередньо на ЧАЕС і прилеглий території – перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему, здійснення заходів із запобігання радіоактивного забруднення навколишнього середовища, подолання негативного екологічного впливу на суміжні території. Адже така діяльність здійснюється державними спеціалізованими підприєм-

ствами – ДСП ЧАЕС, ДСП «Чорнобильський спецкомбінат» та іншими, в яких згідно з ч. 8 ст. 75 ГК України створюються заохочувальні фонди (фонд розвитку виробництва, фонд оплати праці й інші подібні фонди, передбачені статутами цих підприємств).

Дещо інше розуміння відповідальності у формі застосування оціночних (планово-госпрозрахункових) санкцій висловили свого часу Г. В. Пронська [3, с. 293], а нині й О. М. Вінник [4, с. 402]. О. М. Вінник визначає планово-госпрозрахункові санкції як передбачені чинним законодавством заходи економічного впливу на суб'єкта господарювання у зв'язку з порушенням ним планових нормативів і планових завдань. До таких санкцій названий науковець, зокрема, відносить: підвищення тарифу (розміру плати) за понадлімітне використання природних ресурсів, електроенергії; позбавлення пільг (наприклад, податкових) у зв'язку з порушенням умов їх надання; виключення із звітності даних про продукцію, виготовлену з порушенням державних стандартів, державних будівельних норм та правил; віднесення на прибуток, що залишається у розпорядженні суб'єкта господарювання, недонарахованої амортизації у випадках дострокового списання основних фондів (за винятком передбачених законом випадків вимушеного списання).

Доречно підкреслити, що вказані санкції у такій трактовці відрізняються від охарактеризованих вище, визначених В. К. Макутовим та В. С. Мартен'яновим як оціночні, тому О. М. Вінник справедливо називає їх планово-

госпрозрахунковими, опускаючи визначення «оціночні». Але у такому розумінні ці санкції, як уявляється, втрачають ознаки самостійного виду господарських санкцій і підпадають під ознаки переважною мірою адміністративно-господарських санкцій (підвищення тарифу за понадлімітне використання природних ресурсів тощо) або охоплюються поняттям охарактеризованої В. К. Макутовим загальногосподарської відповідальності, яка має місце «просто» в силу використання господарським законодавством конструкції «віднесення на результати діяльності» різного роду втрат, допущених у ході цієї діяльності [1, с. 221–222].

Ураховуючи наведене, можна зробити висновок, що оціночні санкції являють собою заходи впливу (міри відповідальності) щодо суб'єкта господарювання, які застосовуються за окремими або загальними результатами його господарської діяльності у зв'язку з оцінкою цих результатів самим цим суб'єктом, а також його вищестоящим або іншим уповноваженим органом при підбитті підсумків роботи такого суб'єкта.

Відповідальність суб'єкта господарювання у формі зазнавання негативних наслідків застосування до нього оціночних санкцій виступає як відповідальність за загальні незадовільні підсумки його роботи у відповідному періоді, тобто як відповідальність за результати діяльності в цілому. Найчастіше вона може мати вираз у формах зниження нормативів формування заохочувальних фондів (фонду розвитку виробництва, фонду споживання

(оплати праці) та інших фондів аналогічного призначення), зниження абсолютних розмірів вказаних фондів або в інших подібних формах.

Крім того, ґрунтуючись на висловленому розумінні оціночних санкцій одним із видів їх застосування, як уявляється, може бути назване визнання суб'єкта господарювання банкрутом, яке також здійснюється уповноваженим державним органом – господарським судом за результатами оцінки загальних підсумків роботи такого суб'єкта.

Стосовно цього питання ще у 80-х–90-х рр. минулого століття в науковій літературі обґрунтовувалася точка зору, що припинення діяльності суб'єкта господарювання у зв'язку з незадовільними результатами його господарської діяльності (визнання банкрутом) слід вважати одним із видів господарсько-правової відповідальності, оскільки таке припинення містить усі ознаки названої відповідальності (виступає як зазначання вказаним суб'єктом передбачених законодавством негативних організаційно-економічних наслідків його протиправної поведінки, здійснюється під впливом державного примусу тощо) [6]. С. В. Запольським була висловлена думка, що ліквідація неплатоспроможного підприємства має характер майнової відповідальності [7, с. 293–294]. На необхідність виділяти відповідальність підприємства у разі його реорганізації та ліквідації вказував Ф. Раянов [8, с. 141]. В. С. Мартем'янов пропонував вважати особливим видом відповідальності передбачені законом заходи з ліквідації підприємства у ви-

падках невиконання ним встановлених умов діяльності [2, с. 259].

Нині з прийняттям ГК і ЦК України така точка зору отримала додаткову аргументацію. В. С. Щербина припускає, що судове оголошення суб'єкта-боржника банкрутом можна вважати найвищою економічною санкцією [9, с. 299]. У цивільному праві І. С. Кандафорова примусову ліквідацію юридичної особи відносить до заходів «публічно-правової» відповідальності [10, с. 4, 16].

Сказане знаходить відображення й у практиці розгляду господарськими судами справ про банкрутство. Так, у постанові Вищого господарського суду України від 24 грудня 2003 р. у справі № 7-Б-209-3/10-Б серед іншого зазначено, що у зв'язку з уведенням процедури розпорядження майном деякі повноваження органів управління боржника, а отже, і його правоздатність та дієздатність, обмежуються, він стає «неповноцінним» суб'єктом господарювання; суд повинен призначити розпорядника майна, для того щоб боржник міг компенсувати цю «неповноцінність» і укласти угоди при здійсненні своєї господарської діяльності [11]. Тобто з початком провадження у справі про банкрутство суб'єкт господарювання вже втрачає право на укладання певних договорів і можливість вступу у нові певні правовідносини, отже, втрачає частину своєї господарської компетенції, зазнає передбачених законом негативних наслідків свого неналежного господарювання.

Крім того, у навчальній літературі визнання суб'єкта господарювання банкрутом фактично розглядається

серед видів господарсько-правової відповідальності [12, с. 260–280; 9, с. 297, 317–342].

На підтримку висловленої точки зору про віднесення до заходів господарсько-правової відповідальності (господарських санкцій) визнання суб'єкта господарювання банкрутом, вважається доцільним акцентувати, що така відповідальність настає залежно від загальних результатів господарської діяльності вказаного суб'єкта у зв'язку з оцінкою цих результатів, яка здійснюється у встановлених законом випадках компетентним державним органом (господарським судом) за встановленою процедурою.

Навіть визнаючи пріоритетність регулятивної функції господарського законодавства над каральною при припиненні суб'єктів господарювання, приділення в ньому більшої уваги не ліквідації, а санації підприємства [13, с. 13–14; 14, с. 10], не можна не вбачати у банкрутстві названих суб'єктів наявності й ознак покарання та відповідальності.

Отже, є підстави вважати, що відповідальність суб'єкта господарювання у формі зазнавання негативних наслідків застосування оціночних санкцій реально використовується у практиці господарської діяльності, заснованої на публічній власності – у діяльності державних та комунальних підприємств, їх структурних підрозділів. У найбільш значній і вагомій своїй частині цей вид господарсько-правової відповідальності знайшов законодавче закріплення – у вигляді визнання суб'єкта господарю-

вання банкрутом. Зважаючи на це зазначена відповідальність, як уявляється, потребує ґрунтовного наукового дослідження, а також адекватного закріплення у господарському законодавстві, зокрема у ГК України.

Не претендуючи на безспірність, вважається актуальним вказану відповідальність відобразити у названому Кодексі приблизно у такий спосіб. По-перше, ч. 2 ст. 217 ГК України, яка містить перелік видів господарських санкцій, доповнити словосполученням «оціночні санкції». І, по-друге, доповнити Кодекс главою 26¹ такого змісту:

«Глава 26¹

ОЦІНОЧНІ САНКЦІЇ

Стаття 237¹. Оціночні санкції

1. Оціночними санкціями у цьому Кодексі визнаються господарські санкції у вигляді заходів впливу, що застосовуються до учасника господарських відносин чи його структурного підрозділу за окремими або загальними результатами господарської діяльності цього учасника (структурного підрозділу) у зв'язку з оцінкою таких результатів самим цим учасником, органом, до сфери управління якого він належить, або іншим уповноваженим органом при підбитті підсумків роботи цього учасника (структурного підрозділу).

2. Оціночні санкції встановлюються законодавчими актами, актами органів державної влади та органів місцевого самоврядування стосовно учасників господарських відносин, які належать до сфери управління цих органів, учасниками господарських відносин стосовно їх структурних підрозділів.

3. Оціночні санкції застосовуються незалежно від вини суб'єкта та незалежно від застосування до нього інших господарських санкцій.

Стаття 237². Види оціночних санкцій

1. Видами оціночних санкцій є:

1) зниження нормативів формування заохочувальних фондів (фонду розвитку виробництва, фонду споживання (оплати праці) та інших фондів аналогічного призначення);

2) зниження абсолютних розмірів заохочувальних фондів, вказаних у пункті 1 частини 1 цієї статті;

3) інші види заходів впливу, що застосовуються до учасника господарських відносин чи його структурного підрозділу за окремими або загальни-

ми результатами господарської діяльності цього учасника (структурного підрозділу).

2. Спеціальним видом оціночних санкцій є визнання суб'єкта господарювання банкрутом, яке здійснюється господарським судом за результатами оцінки загальних підсумків господарської діяльності такого суб'єкта згідно з главою 23 цього Кодексу».

На завершення вважається доречним ще раз підкреслити, що господарсько-правова відповідальність у формі зазнавання негативних наслідків застосування оціночних санкцій потребує подальшого ґрунтовного дослідження як у загальнотеоретичному, так і в прикладному плані.

Список використаних джерел

1. Хозяйственное право. Общие положения / под ред. В. В. Лаптева. – М. : Наука, 1983. – 288 с.
2. Мартемьянов В. С. Хозяйственное право : в 2 т. Т. 1 Общие положения : курс лекций / В. С. Мартемьянов. – М. : БЕК, 1994. – 312 с.
3. Господарське право : практикум / [В. С. Щербина, Г. В. Пронська, О. М. Вінник та ін.] ; за заг. ред. В. С. Щербини. – 2-ге вид. переробл. і допов. – К : Юрінком Інтер, 2003. – 416 с.
4. Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. / О. М. Вінник. – 2-ге вид., змінене та допов. – К. : Прав. єдність, 2008. – 766 с.
5. Хозяйственное право : учебник / под ред. В. К. Мамутова. – Киев : Юринком Інтер, 2002. – 912 с.
6. Вихров А. П. Прекращение деятельности предприятия как вид хозяйственно-правовой ответственности / А. П. Вихров // Экономико-правовые проблемы перестройки хозяйственного механизма : сб. ст. – М. : ИГП АН СССР, 1989. – С. 110–112.
7. Запольский С. В. Правовые вопросы самофинансирования предприятий в условиях полного хозяйственного расчета (финансово-правовой аспект) [Электронный ресурс] : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.02 «Административное право, финансовое право, информационное право» / С. В. Запольский. – М., 1989. – 341 с. – Режим доступа: <http://www.lawlibrary.ru/dissert2000696.html>.
8. Раянов Ф. Акционерное общество: вопросы имущественной и материальной ответственности / Ф. Раянов // Хоз-во и право. – 1991. – № 6. – С. 141–146.
9. Щербина В. С. Господарське право : підручник / В. С. Щербина. – 5-ге вид., переробл. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 600 с.
10. Канзафарова І. С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. С. Канзафарова. – К., 2007. – 36 с.
11. Постанова Вишого господарського суду України від 24 грудня 2003 р. у справі № 7-Б-209-3/10-Б [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.arbitr.gov.ua/doc.php>.

12. Господарське право України : підручник / за ред. В. М. Гайворонського, В. П. Жушмана. – Х. : Право, 2005. – 384 с.
13. Бутирський А. А. Правове регулювання заходів щодо відновлення платоспроможності боржника : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / А. А. Бутирський. – К., 2007. – 20 с.
14. Зубатенко О. М. Припинення суб'єктів господарювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / О. М. Зубатенко. – Донецьк, 2008. – 18 с.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2014.

Вихрова І. Оценочные санкции как меры хозяйственно-правовой ответственности

Анализируется понятие оценочных санкций в хозяйственно-правовой теории периода дорыночных преобразований и становления рынка. Предлагается понятие оценочных санкций и определяются сферы их применения в современных рыночных условиях хозяйствования. Обосновывается принадлежность к оценочным санкциям признания субъекта хозяйствования банкротом. Вносятся предложения по закреплению оценочных санкций в Хозяйственном кодексе Украины с формулированием соответствующих статей этого Кодекса.

Ключевые слова: хозяйственно-правовая ответственность, хозяйственные санкции, оценочные санкции, субъект хозяйствования, признание субъекта хозяйствования банкротом.

Vikhrova I. Evaluation Sanctions as Measures Economic and Legal Responsibility

Economic and legal responsibility in form of the negative consequences of evaluation sanctions in a legislation is not well-regulated and in the theory of economic right developed not enough. Research of this responsibility comes forward as one of important scientific and practical tasks.

Evaluation sanctions in different years probed such lawyers-research workers, as V. K. Mamutov, V. S. Martem'yanov, G. V. Pronska, O. M. Vinnik, D. Kh. Lipnickiy, G. D. Bolotova et al. However in a modern economic and legal theory the evaluation sanctions spared the proper attention. From here the purpose of this article are definition of concept of the evaluation sanctions, determination of spheres of their application in the modern market conditions of manage, grounding of suggestions in relation to fixing of these sanctions in a current economic legislation.

In the article, understanding of evaluation sanctions is analysed in the economic and legal theory pre-market period and the formation of the market. Taking into account the modern terms of manage a conclusion is argued, that evaluation sanctions show by itself the measures of influence (measures of responsibility) on a subject of manage which are used after separate or general results him economic activity in connection with the estimation of these results by this subject, and also him higher or by other authorized organ at working out the totals of work of such subject.

Responsibility in form the negative consequences of application of evaluation sanctions comes forward as responsibility for the grand unsatisfactory totals of work of subject of manage in the proper period. More frequent all it can have expression in the forms of decline of norms of forming of encouraging funds (fund to the growth of production, fund of consumption and other analogical funds) which in obedience to a legislation are necessarily created in state enterprises, decline of absolute sizes of the indicated funds, and also in other similar forms.

In addition based on the expressed understanding of evaluation sanctions one of types of their application there is confession of subject of menage a bankrupt, which is also carried out the authorized public organ – economic court as a result of estimation of grand totals of economic activity of such subject on the set procedure. Such point of view presently got an additional argumentation in scientific literature and in judicial practice.

Consequently, evaluation sanctions are really utilized in practice of economic activity, above all things that which is based on a public property – activity of state and communal enterprises, them structural subdivisions. In the most considerable part this type of responsibility found the legislative fixing as confession of subject of menage a bankrupt. Because of it the noted responsibility needs the detailed scientific research and adequate fixing in an economic legislation, in particular in the Economic code of Ukraine. In the article it is suggested to bring in the proper changes in part 2 art. 217 the indicated Code and to complement his chapter 26¹ «Evaluation sanctions», maintenance of which is formulated. Economic and legal responsibility in form the negative consequences of application of evaluation sanctions needs the subsequent detailed research both in general theoretic and in the applied meanings.

Keywords: economic and legal responsibility, economic sanctions, evaluation sanctions, subject of menage, confession of subject of menage a bankrupt.